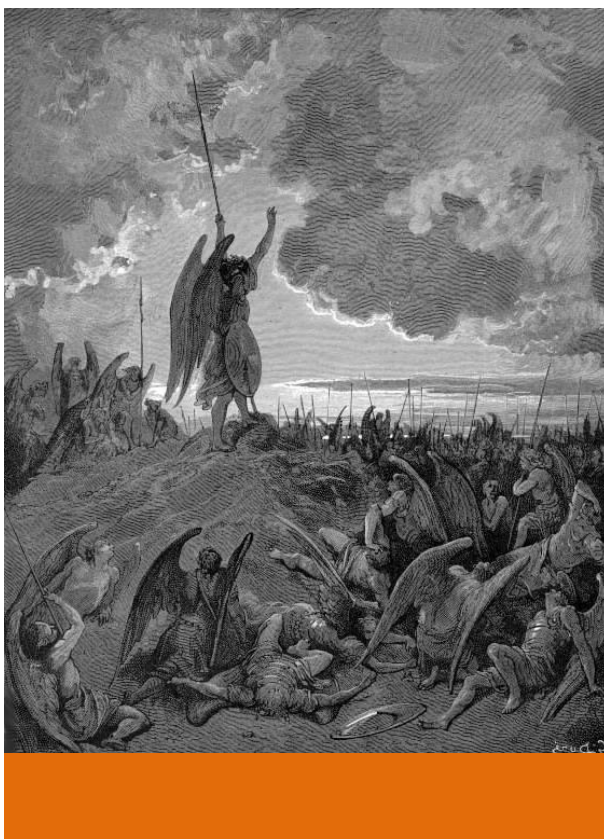

En pdf-artikel fra www.salmedatabasen.dk af lic.theol. Bent Rosendal

Exit Satan

Salmekritik og salmefornyelse i Oplysningstiden

Exit Satan – salmekritik og salmefornyelse i Oplysningstiden

Bent Rosendal, lic.theol., tidligere lektor ved Aarhus Universitet

I sidste halvdel af det 18. århundrede – i den periode i dansk kultur- og kirkehistorie, der kaldes Oplysningstiden – vakte en interesse for at skabe en ny salmebog for den dansk-norske kirke. De herskende salmebøger, Kingos salmebog fra 1699 og Pontoppidans fra 1740, var begyndt at vække ubehag i tidens dannede kredse. Såvel Kingos kraftfulde udtryksform som Pontoppidan-salmebogens pietistiske inderlighed kunne virke generende ”uædle”. Også trosindholdet kunne sine steder forekomme uantageligt eller anstødeligt.

Guldbergs Salmebog

Nye salmer skulle til, og de fandt i 1778 plads i ”Guldbergs Salmebog”. Bogens officielle navn var ”Psalme-Bog eller En Samling af gamle og nye Psalmer”. Den hævdvundne populære betegnelse hænger sammen med, at hovedmanden bag den var Danmarks daværende enehersker, ”Stats-Secretair” Ove Høegh Guldberg, i samarbejde med Sjællands biskop Ludvig Harboe.

”Gamle” salmer i Guldbergs Salmebog

Omkring to tredjedele af den nye salmebogs 438 salmer er overtaget fra Kingo og Pontoppidan. De 275 ”gamle” salmer fra disse to samlinger er behandlet med stor respekt (sammenlignet med fx Grundtvigs bearbejdelser af hans ellers beundrede Kingosalmer!). Det hedder i fortalen: ”Den danske Kirke finder her de beste af sine gamle og bekiendte Psalmer, og det med saa liden Forandring, som nogensinde har været mueligt”. Og det er så sandt som det er skrevet. Ofte er der blot tale om mindre betydende stilistiske forbedringer. Af større betydning er de

ændringer, der omtales i det følgende, og som kan skyldes vurderinger som disse:

- 1) Smagløst sprogvvalg
- 2) Frastødende fromhedsytringer
- 3) Tvivlsomme tros lærdomme

I den følgende oversigt anvendes forkortelserne:

K: Kingos Salmebog

B: Brorson, Troens rare Klenodie

P: Pontoppidans Salmebog

Gb: Guldbergs Salmebog

1. Smagløst sprogvvalg

Tiden yndede et forfintet sprog og mådehold i følelsesytringer. Kingos sprog, som det fx udfoldede sig i hans passionssalmer, opfattedes som groft. Pietismens følelsesladede fromhedsytringer tog man ligeledes afstand fra i dannede kredse, hvor et stille og indadvendt fromhedsliv sattes højere end Kingos og pietismens lidenskabelige.

I den kendte aftensang ”Nu hviler mark og enge”, der går tilbage til Paul Gerhardt, lyder v.8 således hos Pontoppidan (nr.53):

Udbred din naades flieger,
Til Dig, o Jesu! Higer
Din kylling fuld af nød,
Vil satan mig bekrige,
Lad Englen mod ham sige:
Sit barn har Gud giemt i sit skiød.

Udtrykket ”din kylling” er formentlig blevet opfattet som komisk og kælent. Gb (nr.397,v.8) ændrer ”Din kylling fuld af nød” til ”Mit Hierte

fuldt af Nød” og kapper dermed i ”pænhedens” navn versets fine forbindelse med billedordet Matt 23,37: ”Hvor ofte vilde jeg forsamlet dine børn, ligerviis, som en høne forsamler sine kyllinger under vingerne?” Satan har fået lov at blive, men fra og med Roskilde Konvents salmebog 1855 (nr.81,v.5) lyder det: ”Vil Slangen mig omslynge, Saa lad in Engel synge: Det Barn er gjemt i Herrens Fred”. Paradisets frister er i gammelkirkelig tolkning identisk med Satan.

I K, s.502,v.2; P, nr.248,v.2 betegner Kingo mennesket ”Som den, der skarn og aflægs er I tanker, ord og gierninger, Ja død udi det gode”. Gb (nr.310, v.2) ser knapt så sort på os og erstatte ”skarn og aflægs” med det renvaskede ”den der daglig syndig er”.

Også Brorson går i sproglig djærvehed undertiden længere, end Gb kan følge ham. I salmen ”Eet er nødigt” (B, nr.180,v.4; P, nr.355,v.4) hedder det:

Og vilde end Mange til Verden sig vende,
Saa vil jeg dog efter Dig løbe og rende.

I Gb er trosiveren knapt så rapfodet (Gb 317, v.4):

Og vilde end mange til Verden sig vende,
Saa skal du dog blive mit Maal og min
Ende.

Brorsons trosiver forekommer formentlig Gb løssluppen og unobel. Hans festligt iltre ilsomhed stoppes og afløses af en stilfærdig hensigts-erklæring.

Det første vers i ”Gak under Jesu kors at staae” lyder hos K (s.693) og P (nr.92) således:

Gak under Jesu kors at staae
O kiære siæl, og med attraa
Kys Jesu læber, og giv agt
paa hvad han har til afsked sagt.

Det undrer ikke, at Gb vælger et mere dæmpet udtryk for Jesuskærligheden (Gb, nr.425, v.1):

Gak under Jesu Kors at staae
O kiere Siel! Og med Attraae
Tilbeed din Frelser, og giv Agt
Paa hvad han har til Afskeed sagt!

Gb har det heller ikke godt med Brorsons erotiske billedsprog. I salmen ”Hvorledes skal jeg møde, Og favne dig, min Skat?” (B,nr.4,v.1), er ”favne” er rettet til ”ære” i Gb, nr.50,v.1. Så blufærdige er ingen af de senere danske salmebøger!

I B (nr.78) og P (nr.149) slutter Brorson sin lovsang med at betragte livet ”i Englestand”. Til den tid skal han ”i en uophørlig Brand Din Liflighed ophøie”. I Gb, nr.260,v.12 udskiftes Brorsons ildfulde ord (”Brand”, ”Liflighed”) med ord, der ikke kan genere nogen: ”Da skal din Lov evindeligt Fra mine Læber lyde”.

2. Frastødende fromhedsytringer

Salmen ”Jeg glæder mig, O Jesu, ved min daab” (K, s.443; P, nr.199) lyder således:

Jeg glæder mig, O Jesu, ved min daab,
Og takker dig
Af hiertet inderlig
For det store livsens haab,
Og for den saligheds grund
Og forbund, Du haver med mig gjort
I naadens første port,
Den jeg stedse med mig bær,
Som mod satan et gevær,
At jeg Guds med-arving er.

I Gb nr.255 ser salmens tre sidste linier således ud:

Den jeg stedse med mig bær,
Den mig Borgen bliver her,
At jeg Guds Medarving er.

I dåben ("naadens første port") er dåbspagten ("forbundet") oprettet, og den er hos K og P et kraftigt våben mod Satan. Forekomsten af skydevåben i Satan-bekæmpelsens billedsprog støder øjensynlig Gb. Det drastisk militante "Gevær" er skiftet ud med "Borgen", et fredsommeligt klingende "garantibevis", og Satan er borte.

I salmen "O dyre Sjæl opmuntre Dig" (B, nr.78; P, nr.149) lyder v.6 således:

Din Vælde er uendelig
At frelse dem, Dig kjende,
Men ogsaa dem, der hade Dig,
At kaste overende,
Lad da din Almagt allesteds,
Som Himlen mig omgive,
Ved andres Trusel vel tilfreds
Og uforfærdet blive,
Kun Dig alene frygte.

I Gb, nr.260 ser versets tre sidste linier således ud:

Og lad mig altid vel tilfreds
I din Frygt eene blive,
Dig over alting ære!

I Gb er guds frygten gjort individualistisk, intern - og uskadelig, berøvet Brorsons glade trods over for menneskefrygt.

Vers 1 af den pietistiske korsfæstelsessalme "Vær velsignet, naade-throne" (P, nr.67) er i Gb omformet til ukendelighed. Ikke uforstå-

ligt. Versets realisme har en ubehagelig, næsten kannibalsk karakter. Men på den anden side udvander Gb passionsdramaet med slidt religiøs snak ("himmelsk Lyst") og tamme hverdagsord ("Erkiendtlighed" og "betænke").

P, nr.67, v.1

Vær velsignet, naade-throne,
Tusind' gange, at Du var
Villig, synden at forsone,
Som Dig selv fortørnet har,
Ak! hvad er jeg frydefuld,
Naar jeg kaster mig i muld,
Ved Din blodregn at bedugge
Sielen under korsets skygge.

Gb, nr.419, v.1:

Vær velsignet, Naade-Throne!
Tusind' Gange at du var
Villig Synden at forsone,
Som dig selv fortørnet har.
O! hvor fylder himmelsk Lyst
Og Erkiendtlighed mit Bryst,
Naar min frelste Siel betænker
Alt, hvad Jesu Død den skienker.

Fromheden er hos K og P centreret om Kristusdramaet, Guds gerning til det faldne menneskes frelse. Troen på dens altovervældende betydning understreges af den stærke *bodsfromhed* vi møder i både K og P. Bodsfromheden fremhæver Guds storhed ved en stærk, undertiden umådeholden betoning af menneskets ringhed. Syndsbekendelsen bliver derved en indirekte lovsang, der på "menneskelig" baggrund forkynder Guds storhed og uendelige nåde. Syndens storhed fremhæver nådens storhed. Forholdet kommer klart til udtryk i salmen "Vee mig, at jeg saa mangelund" (K, s.490, v.4):

Fylt haver jeg min onskabs skaal,
Og stor er denne maade;
men hvo har dog vel fundet maal
Og ende paa din naade?
Din storhed ey af ende veed,
Din naade lige storlighed
Med dig, O Gud mon eye.

At bodsfromheden i de ældre salmer undertiden er ”for meget” for Gb, ses tydeligt af en række eksempler.

Kingo erklærer sig i den allerede citerede salme ”Vee mig, at jeg saa mangelund” (K, s.490, v.3; P, nr.259, v.3) for verdens største synder:

Samvittigheden vidne bær,
Thi maa jeg frilig sige,
At ingen større synder er
i noget verdens rige.

Det kan Kingo jo ikke vide! Gb retter derfor besindigt (Gb, nr.291,v.3):

Samvittigheden Vidne bær,
Thi maa jeg reent udsige,
At jeg en trodsig Synder er
Imod dit Naades Rige.

Men Guds nåde er større end menneskets synd – som det siges i samme salmes v.4 (se ovenfor).

Endnu et vidnesbyrd om Gb’s kritiske holdning til bodsfromhedens ubeherskede ytringer fås i salmen ”Nu hielp Gud, som hielpe kan” (P, nr.522,v.5):

Mine synder ere fleer,
End som sand ved havets bredde,
Aldrig kan min siel sig redde,
Uden det af naade skeer;
Sand, løv, græs og regne-draaber

Ei opnaae mit synde-tal;
Al min trøst er, at jeg haaber,
Det min Jesus hielpe skal.

Versets ”syndetal” tager med sine løbske overdrivelser, der minder om ”verdensrekorden” i K,s.490,v.3, alvoren ud af syndsbekendelsen. Du mener det jo ikke!

Gb, nr.387,v.5 gør med sin lempelige omskrivning verset antageligt for en alvorlig og fornuftig kristen:

Mine Synder ere fleer
End jeg selv forstaaer at sige;
Aldrig seer jeg, Gud! dit Rige,
Uden det af Naade skeer;
Liig de andre Syndens Taaber
Har jeg agtet Synd for Spil;
Nu min Trøst er, det jeg haaber,
At min Jesus hielpe vil.

De ”gamle” salmers *etiske* forkyndelse har Kristus-dramaet som drivkraft. Forsoningsværket: Jesu død, opstandelse og himmelfart er udstrømninger af Guds kærlighed og uforskyldte nåde. Forkyndelsen (og oplevelsen) heraf fører det troende menneskes kærlighed og taknemlighed med sig. Det siger Brorson i salmen ”Skal Kiærlighed sin Prøve staae” (B, nr.199; P, nr.388). Salmens tema er det svære: kærlighed til fjender. Brorson kommer heller ikke nemt om ved den sag. ”Den Lærdom er saa beesk og suur, Som Døden selv for vor Natur” (v.2). Kræfterne til at stille mod det høje mål findes ved ”Troens Lys og Brand” (v.9). Det uddybes i v.15:

Men siger Du: jeg gerne vil,
Men finder ingen Kraft dertil,
Da løb til Jesu Vunder hen,
Saa tændes Kjærlighed igjen.

”Jesu Vunder” er *pars pro toto* for Kristus-dramaet, som den kristne er skyldig at holde sig for øje.

Slutningsverset (v.17) er en ydmyg bøn om hjælp til at nå det vanskelige mål:

O lad mig hjertens inderlig,
Min søde Jesus! elske Dig,
Og komme dine Vunder nær,
Saa faaer jeg nok min Fjende kjær.

Brorsons salme er gengivet i Gb, nr.266. Gb’s ændringer i denne salme er få, men sigende. Hos Brorson (v.9) er ”Troens Lys og Brand” kraften til at ”finde Jesu Hjerte”. Gb mener, at vi kan nå det mål ”med en oplyst Forstand”(v.9). Og centrum i Gb’s fromhedsliv er ikke ”Jesu Vunder” (Kristus-dramaet), men den enkeltes personlige henvendelse til Jesus i bøn: ”Da beed og see til Jesum hen” (v.15). Gb’s gennemgribende omformning af v.17 gengiver kort og klart et hovedtræk i Oplysningstidens Jesusbillede og etik: Jesus som forbillede for den kristne:

O! lad mig see og kiende dig,
Saa bliver jeg dig, Jesu! liig,
Og kommer dit Exempel nær,
Som du, at faae min Fiende kier.

Brorsons ydmyge ”nok” er i Gb slettet - ud fra tidens kendte, frejdigt optimistiske forvisning om at kunne nå forbilledet Jesus.

3. *Tvivlsomme troslærdomme*

I den kendte salme ”Vor Tro er den Forvisning paa” (B, nr.126) ser Brorsons v.9 (udeladt i Den danske Salmebog) således ud:

Imidlertid formerer sig
Vor Tro, jo meer Man kæmper,
Især, naar Gud tidt underlig

Vor Fjende slaae og dæmper,
At Man i Troen haabe kan,
Naar vi i Korsets mørke Stand
Slet ingen Hjælp kan skue.

Rettelserne i Gb (nr.200,v.9) ser ikke ud af ret meget ved første øjekast, men rummer en ikke uvæsentlig forskydning i forholdet mellem Gud og menneske:

Imidlertid formeerer sig
Vor Troe, jo meer der kiempes,
I sær naar Synd og Kiødets Svig
Med hellig Iver dempes,
Og vi paa Herren haabe kan,
Naar vi i Korsets mørke Stand
Slet ingen Hielp kan skue.

Hos Brorson er det Guds ”underlige” (=underfulde) indgriben mod ”Vor Fjende” (=Satan), der er afgørende for håbet. *Gud* kæmper for os mod ”Vor Fjende” og giver os dermed i troen håb. I Gb bygger håbet på *Mennesket*, der med ”hellig Iver” strider mod synd og svaghed. Rettelsen falder godt i tråd med Gb’s positive syn på menneskets muligheder. ”Vor Fjende” (Satan) er ude af kampen.

Gb har en række pinsesalmer (nr.243 – 254). Det er iøjnefaldende (men ikke overraskende), at kun en enkelt – Kingos ”Klar op min Siel” (nr.247) - synger om Pinsens drama. For Kingo er Helligånden den levende, handlende Gud, Gud på arbejde:

K, s.417,v.1:

Klar op mit hierte, siel og sind,
Nu blæser Guds Aands kraftig vind,
Vort pintse-fest vi holde nu,
Kom Jesum Christum her i hu,
At Herrens løfter een og hver
I hannem ja og amen er.

Den bibelske inspiration (Apostlenes Gerninger 2,2) ses tydeligt: ”Og der skede hasteligen en lyd af himmelen, som af et fremfarendes vældigt vær, og fyldte det gandske huus, der som de sadde.” Også Bibelens første vers melder sig i erindringen: ”I begyndelsen skabte Gud himmelen og jorden. Og jorden var øde og tom, og der var mørkt oven over afgrunden, og Guds Aand svevede oven over vandene.” (1 Mos 1,1-2). Helligånden er en *skaber*ånd. Grundtvig følger Kingo, fx i ”Apostlene sad i Jerusalem” (GSV II, 92,8): ”Da hørdes paa Sion der *Sus* og *Brus*, Det bølgede som et Lagen, Med *Kraft* fra det Høie det lave Huus Opfyldtes paa Pindsedagen!” Man bemærker Grundtvigs hverdagsrealisme: pinserørets ”sus og brus” sammenlignes med en frisk vind, der giver liv i tøjjet på tørresnoren. Gb skaber derimod vindstille i Kingos vers (Gb,nr.247,v.1):

Klar op min Siel gjør dig bereed!
At nyde Aandens Lys og Fred,
Vor Pindse-Fest vi holde nu,
Kom Jesum Christum her i hu,
At Herrens Løfter een og hver
I hannem Ja og Amen er.

Gb afbleger pinsens drama så effektivt, at det bliver uklart, hvad Helligånden er mere end en hyggespreder blandt de kristne. Det skal dog siges, at Gb's bearbejdelse af Kingo-salmen i øvrigt udviser den skånsomhed, som Gb har som princip (se Fortalen). Nok er Guds pinsestorm stillet, men ildtungerne er bevaret (v.3).

Sammenfattende om kritikken af de i Gb optagne ”gamle” salmer

Ændringernes sprog er gerne sirligt, nobelt og blegt. Billedsproget gøres ofte glat. Djærvheder hos Kingo og Brorson og andre afsvækkes. Den kristne er ingen ”kylling” (Gb,nr.397,v.8), og synderen er ikke snavset og elendig, men blot

”daglig syndig” (Gb,nr.310,v.2). Brorsons livlige anskuelighed anfægtes. Vi løber og render ikke efter Jesus, men lader ham i al usynlig stilfærdighed præge vores livsførelse (Gb,nr.317,v.4). Brorsons begejstrede udsigt til lovsangen i de evige boliger (B,nr.78) afsvales fra det intense til det durative (Gb,nr.425,v.1). Inspirationen fra Salomos Højsang i samme digters billedtale om forholdet mellem Kristus og hans menighed har generet mange (den norske salmebog er et nutidigt eksempel). Guldbergs Salmebogs sarthed (Gb,nr.50,v.1) har ikke fået følgeskab af de senere danske salmebøger.

Blandt ændringerne af de gamle salmers fromhedsytringer ser man bestræbelser for at skabe afslebne dogmatiske (Gb,nr.255) og konventionelle lovprisende udtryk (Gb,nr.260,v.6). God smag og sund fornuft præger Gb's kritik af Kingo-salmebogens teatralsk overdrevne bodfærdighed (Gb,nr.291,v.3; Gb,nr.387,v.5). Individualismen i Oplysningstidens fromhedsliv træder særlig klart frem i ændringen af Brorsons ”Skal Kiærlighed sin Prøve staae” (Gb,nr.266,v.17). Den enkelte kristne skal og kan ved sin fromme stræben nå det store forbillede i fjendekærlighed.

Gb er på vagt over for ydre aktivitet i Guds handlen blandt mennesker. Pinsedagens skabende gudsstorm er blevet en vindstille idyl, som den enkelte tilskyndes til at tage ophold i.

Individualistisk og antropocentrisk er også ændringen i v.9 af Brorsons ”Vor Tro er den Forvisning paa” (B,nr.126). Hos Brorson er det Gud, der kæmper den afgørende kamp mod ”Vor Fjende” (Satan). I Gb's version (Gb,nr.200,v.9) er Satan forsvundet, og Gud behøver vi ikke at ulejlige, for kampen mod ”Synd og Kiødets Svig” klarer vi selv ”med hellig Iver”. Den troende, der ifølge K,s.443; P,nr.199 retter sin dåbspagts gevær mod Satan, afvæbnes i Gb 255. Truslen Satan fjernes ved

samme lejlighed. Guds tilsagn er nok. Ellers får Satan lov at blive i næsten alle de ”gamle” salmer – om end meget tyder på, at han kun er på tålt ophold (af hensyn til traditionen).

Nye salmer i Guldbergs Salmebog

I salmebogens fortale får de ”nye” salmer (de salmer, der ikke er overtaget fra Kingos og Pontoppidans salmebøger) disse ord med på vejen: ”De nye, som Guds Forsyn har givet os i Hænderne, og som alle ere i bekendte Melodier, haabe vi ogsaa at skulle opvække Sielene til at frygte Gud, og troe paa vor allerhelligste Forløser. Den Eenfoldige skal efter sin Kundskabs Maade her ikke savne, hvad der kan styrke hans Hierte i Guds og Jesu Christi Kierlighed; Og den Oplyste troe vi og at skulle finde den Aands Opløftelse, han attraaer.”

Som nævnt er omkring to tredjedele af den nye salmebogs 438 salmer overtaget fra Kingo og Pontoppidan. I den sidste tredjedel er langt de fleste skrevet af *Birgitte Boye*, en yngre, tids-typisk dannet forfatterinde, som Guldberg udså sig og udrustede økonomisk til opgaven: at skrive langt over hundrede salmer til den nye salmebog.

1. Satanskikkelsen i Birgitte Boyes salmedigtning

I de ”gamle” salmer i Gb får Satanskikkelsen som sagt oftest lov til at blive. Kun to gange (Gb, nr.200,v.9; 255) ”bortredigeres” han. Men i Birgitte Boyes salmer er hans rolle kendeligt reduceret.

Gb,nr.147,v.3 giver et konventionelt billede af Satan som både brutal og listig i sine anslag mod den troende:

Gaae ud mod Naadens Favne-Tag
Med Bøn og Troens Taare,
Saa kan ey Satans Næve-Slag
Dit væbnet Hierte saare;

Naar Troens Gnist,
Trods Satans List,
Sin Afmagt kan beklage,
Har Sukke havt
Fra ham sin Kraft,
Som mægtig er i svage.

I Gb, nr.150,v.3 aflægges følgende troskabsbekendelse:

Fuld af sønlig Kierlighed
Har jeg gjort min Gud min Eed,
Med min Styrkes Gud i Pagt
Vil jeg da ved Herrens Magt
Føre, mens jeg lever her,
Troens Skiold og Aandens Sverd
Imod Satans Gierninger.

Forhåbentlig anser Birgitte Boye også en *datterlig* kærlighed for mulig!

Man bemærker, at kampen mod Satan er menneskets egen, om end den kristnes kamp-iver støttes af ”Herrens Magt”. Birgitte Boye er også ophav til en dyster, noget uklar formaningstale (Gb nr.365), der stiller den ”daarlige, forvildede”, der trodser Gud, over for udsigten til at synke ned ”hvor Satan boer”(v.4):

Du trodser, men hvor Satan boer,
Du segner ned og synker,
Og Gud er lige god og stor,
Naar du og Dievle klynker,
Ja, om du da græd Bedrings-Vand,
Som du ei kan,
Mon da en Gud dig ynker?

I sin iver for at bekæmpe troens foragtere bliver Oplysningstidens helst venlige forfatterinde flere gange mærkeligt ”domsprofetisk” grov i mælet, og her truer hun dem med borgerskab i Satans rige.

Gb, nr.366 slutter (v.7) smukt med en bøn om sejr i livets strid:

Lad Jesu! min Frimodighed
Igiennem Døden vare ved,
Gjør mig i Striden Seyer-riig
Mod Verden, Satan og mod mig!
Vær du min Vey, saa gaar jeg hjem
Til dit det nye Jerusalem!

Kampen er ”Mod Verden, Satan og *mod mig!*” Præpositionsleddet ”mod mig” er en uventet, stille betoning (gentagelse af præpositionen *mod*) af min begrænsning, uventet på baggrund af tidens vanlige optimistiske syn på menneskets muligheder. Endelig kan nævnes Birgitte Boyes passionssalme ”Peders Fald” (Gb, nr.416), der ganske vist ikke nævner Satan ved navn, men hvor sammenhængen ikke lader os i tvivl om, hvem der er ment med ”din Fiende”: fristeren Satan (v.5). Det samme må være tilfældet i den pompøse bekendelse i Gb,nr.151,5: ”Jeg har med helligt Mod afsagt min Siels og Frelses Fiende” (Godt klaret, Birgitte!).

2. Hvorfor er Satan kun sjældent nævnt i Birgitte Boyes salmedigtning?

Måske betyder det noget, at Satan i middelalderens folkelige kirkekunst jævnlig afbildes som en trold, en fæl blandingsfigur (med horn, svømmefødder og næb m.m.), som mennesker af ”høy oplyst Forstand”(Gb,nr.405,v.4) ikke kan tage alvorligt og derfor helst vil holde ude fra salmelitteraturen. Måske vil man også sikre distancen til folketroens mere komiske end dæmoniske ”Fanden”. En skyhed over for primitive træk i troslivet hører tiden til. Man kan tale om en *kulturel* aversion mod Satan. Men hovedårsagen til Satan-navnets ringe udbredelse i Oplysningstidens danske salmedigtning er *teologisk*. Det onde findes, men man viger tilbage for at henføre det til en guds- og

menneskefjendtlig personlig magt. Antagelsen af en magtfuld person, der som Guds og menneskers fjende driver sit spil blandt menneskene og får dem til at handle ilde – uden at Gud altid griber ind, kan drage *troen på Guds almagt* i tvivl.

3. Birgitte Boyes ”Mørkhed”

Oplysningstidens salmedigtere vil naturligvis ikke påstå, at det onde ikke findes. Man kan ikke fjerne *det* onde ved at afskaffe *den* onde. Birgitte Boye taler et enkelt sted (Gb,nr.100,v.3) om ”Ondskabs sorte Raad og mørke Zepter”. Men hendes yndlingsord for det onde er ordet ”*Mørkhed*”. Mørke (og mørkhed, som det ofte hedder i Birgitte Boyes Bibel [Christian VI’s fra 1740]) er et centralt bibelsk begreb med et stort betydningsfelt. Det bruges i mange tilfælde bogstaveligt om mørke i modsætning til lys, men langt hyppigere billedligt, især om død og ulykkelige tilstande – ofte om ondskab og gudfjendtlig adfærd og holdning (Job 15,22; Ordsp 2,13; 4,19; Præd 2,14; Es 5,20; Rom 13,12; 2 Kor 6,14). I denne betydning optræder ordet ”mørkhed” ofte hos Birgitte Boye – i sammenhænge, hvor ældre salmedigtning ville tale om Satan. Birgitte Boye er dog så nært knyttet til traditionen, at den moderne ”mørkhed” ikke har fortrængt den traditionsrige Satan fra hendes digtning. I Gb,nr.147 sideordnes den ”gammeldags” Satan i al hans brutalitet og listige forførelse (v.2 og v.3, med den ”moderne” (eller rettere: fra Kingo og Brorson genoplivede) ”Mørkheds Fyrste”. Gb,nr.147 er det klareste udtryk for symbiosen mellem tradition og ”modernitet” hos Birgitte Boye.

a) ”Mørkheds Fyrste”

Har Birgitte Boye kendt fra begge de store forgængere. I v.7 af Kingos ”Klar op mit hierte” (K,s.418; uændret i Gb, nr.247,v.7) læser vi:

O himmel-lys, lad dog dit skin
Mig følge i hvert fode-trin,
Naar mørkheds første [fyrste] og hans art
Forfølger mig i verden hart,
De, mig til deres hierte-vee ,
Af dig maa ombestraalet see.

Det foregående v.6, der taler om, ”hvor synde-krænket min begier” er, tyder på, at der med ”mørkheds første og hans art” er tænkt på Satan som fristeren og hans (menneskelige?) håndlangere.

I sin kendte adventssalme ”Hvorledes skal jeg møde...” ser Brorson (B,nr.4,v.3; uændret i Gb, nr.50,v.3) på dengang, ”Da jeg i Mørkheds Sæde Og Satans Rige sad”. ”Mørkheds Sæde” står her parallelt med ”Satans Rige”.

Identiteten mellem ”Mørkheds Fyrste” og Satan er lige så klar i Birgitte Boyes aftensang Gb,nr.147. I v.2 nævnes han med hele tre navne:

Da virker eene Bønnens Aand
Usigelige Sukke,
Og Troen den faaer Overhaand,
Og *Fristeren* maae bukke;
O Siel, som troer!
Din Fred er stor;
Lad *Mørkheds Fyrste* bæve!
Du Seyer nød,
I Christi Død
Maae *Satan* see dig leve.

v.3
Gaae ud mod Naadens Favne-Tag
Med Bøn og Troens Taare,
Saa kan ey Satans Næve-Slag
Dit væbnet Hierte saare;
Naar Troens Gnist,
Trods Satans List,
Sin Afmagt kan beklage,

Har Sukke havt
Fra ham sin Kraft,
Som mægtig er i svage.

Med bøn og tro er hjertet væbnet mod ”Satans Næve-Slag”, som det bombastisk hedder i v.3, og ”Satans List” får heller ikke held med sig. Vi ser i v.2 og 3 et ganske traditionelt billede af Satan som magthaver (voldsmand) og forfører (”frister”).

I Gb, nr.150,v.3 udfolder kampen mod ”Satans Gierninger” sig i martialske billeder:

Føre, mens jeg lever her,
Troens Skiold og Aandens Sverd
Imod Satans Gierninger.

Den troende tilsiger at ville kæmpe med ”Troens Skiold og Aandens Sverd”. Umeddelsheden med hensyn til arten af Satans gerninger er skuffende, men ikke ukendt, og de svulstige råb i v.6 gør intet til sagen:

Viig O Mørkheds Fyrste! viig!
Du har ingen Deel i mig:
Sielen er af Synd fortrængt,
Men med Jesu Blod besprængt;
Viig hver syndig Lyst herfra,
Jeg har svoret Jehova
Med et evigt, helligt Ja!

”Fortrænge” betyder ”trykke”. En tilsvarende højstemt loyalitetserklæring til ”Jehova” findes i Gb,nr.151,v.5 (anført ovenfor). Samme salme slutter (v.7) med en bøn om hjælp til at ”Flye Mørkheds Fyrste og hans Iid, De onde Lyster dempe”. ”Mørkheds Fyrste” har Satans fristerrolle.

I passionssalmen Gb,nr.412 tolkes det traditionelle motiv Jesu lovsang (Matt 26,30; K,s.616) som en trussel mod ”Mørkheds Fyrste”, v.2:

Han, som for de efterladte
Paa sin egen Værdslylds Grund
Nys sit Pagtens Bord indsadte,
Døer med Lovsang paa sin Mund;
Engle! glemmer Eder selv!
Mørkheds Fyrste hør og skiælv!
Syng min Siel, og stiiig min Tone
Ved hans Lovsang til Guds Throne!

b) ”Mørkheds Rige” og ”Mørkheds Magt”

I Gb 248 fejrer Birgitte Boye pinse, og Helligånden præsenteres således i v.3:

Den Sandheds Aand, den store Gud,
Der Løgn og Udyd hader,
Som gaaer af Evigheden ud
Fra dig og fra din Fader,
Han Naader vil, som dines Ven,
I ydmyg Siel udøse;
Saa du os ey, da du gik hen,
Forlød som Faderløse.

Med v.4 forkyndes Helligånden som udstråling af Guds lys, hans skaberkraft. En trussel mod ”Mørkheds Rige” (magtsfære):

Fra Thronen straalte Lyset ud,
O Aanden selv var Lyset,
Dets Kraft var Kraft af vældig Gud,
Og Mørkheds Rige gysset;
Dit Ord blev talt, din Kirke bygt,
Og du og Fader æret,
Hvor Overtroe før boede trygt,
Og sig ved Laster næret.

Der er intet ”sus” i den pinsedag! - Til salmens ægte evangeliske tale om Helligånden (”Lyset”, ”Kraft af vældig Gud”) følger sig umiskendelige træk af ”moralsk oprustning” (2.linie af v.3 og 7.- 8.linie af v.4). Helligånden nøjes ikke med at oplyse, men erklærer tillige krig mod

såvel ”Løgn og Udyd” som ”Overtroe” og ”Laster”.

Til sidst skuer salmen ud over pinsedagen frem mod Jesu komme som dommer (v.6):

Saa gik du bort, men kommer vist,
Hvor Troen dig annammer;
For Vantro kommer du til sidst
Med Ild og Hevne-Flammer;
Thi Verden skal ey see dig meer,
Før du i Skyen kommer,
Før Dievlene og Helved seer
Dig med som deres Dommer.

Ordet ”Vantro” er værd at lægge mærke til. I Birgitte Boyes verden er de vantro – eller ”Frietænkerne”, som hun også kalder dem – Guds fjender frem for andre. Se videre nedenfor.

Den ”vantrø” domstol, som Jesus stilles for, kaldes ”Mørkheds sorte Riger” (Gb, nr.418,v.1). Betegnelsen leder tanken hen på Grundtvigs ”Satans Stol i Rom” (GSV I, 80,14 og Åb 2,13).

Gb,nr. 297 taler i et stærkt gammeltestamentligt præget sprog om ”de to veje”, den retskafnes og ”dårens” (”som sig i Synder velter, Evig hen i Uroe smelter”,v.6). V.3 har tilknytning til Es 9,2 og Skabelsesfortællingen 1 Mos 1:

Thi der er et Lys oprunden
For den redelige Siel,
Mørkheds Magt er overvunden,
Store Lys! O evigt Vel!
Han, som over Lyset bød,
Som Afgrundens Mørke brød,
Han er naadig og barmhjertig,
Han er Gud, han er retfærdig.

Gud har overvundet ”Mørkheds Magt”. Lyset, der på hans bud har bragt sejren over ”Afgrundens Mørke” (tilstanden forud for skabelsen), er hans skabermagt.

Andet vers af Gb,nr.352, en kort salme ved højmessens ("Naar Præsten gaaer i Prædikestolen"), har som Grundtvigs "Denne er Dagen, som Herren har gjort"(GSV I,134) tilknytning til den gammeltestamentlige Salme 118,24:

See! denne Dag er den, som Herren gjorde.
Trods Mørkheds Magt og alle Helveds Porte!
Kom! Lader os lovsyngende tilbede
Vor Gud vor Glæde!

Mørkhedens magt er andetsteds i Gb billedligt repræsenteret af herskersymboler og våben. Med Kristi gerning er "Mørkheds Zepter brækket" (Gb,nr.372,v.7), så at kristne kan glæde sig over, at "Ondskabs sorte Raad og mørke Zepter" ikke hviler over de fromme (Gb,nr.100,v.3). For "Min Jesu seyerrige Død Fordømmelsernes Piile brød, Og knuste Mørkheds Vaaben" (Gb,nr.11). Jesus har med sit "Jeg er" (Matt 14,27; Luk 24,39; Joh 6,20; 9,9) en magt, der er større end "Mørkheds Vaaben" (Gb,nr.414,v.5).

c) *Mørkhedens mennesker*

Birgitte Boyes "Mørkhed" er oftest skildret som en menneskefjendtlig magt, der truer eller lokker mennesket bort fra dets Skaber. Denne magt er brudt ved Kristi kamp og sejr (Gb,nr.297,v.3), men dens endelige tilintetgørelse sker først ved Kristi komme til dom. I mellemprioroden er "Mørkheden" i spil gennem sine *menneskelige* tilhængere. Mørkheden danner en hær, der samles under "Mørkheds Fane" og truer menneskets dyd (Gb,nr.389,v.7). Tropperne under Fanen kaldes "Mørkheds Under-saatter" (Gb,nr.405,v.3). De er nemlig grebet af den "Mørkheds Aand", der frister til ulydighed mod Skaberen. Allerede i Paradiset var fristelsen til stede, "Da Mørkheds Aand i Eden stod" og *Slangen* var "Synd-Begynder" (Gb,nr.195,v.1 og 4). Også nutidens troende fristes af den ånd. Men Kristus, "som mægtig er i

Svage", hjælper os til at overvinde fristelserne fra "Mørkheds Aand" (Gb,nr.300,v.6). I bønne ved en prinsesses konfirmation (Gb,nr.379) forgriber Birgitte Boye sig dristigt på Trosbenedelsens forsagelsesord. Hun beder Gud om, at kongedatteren må agte sin dåb "og *Mørkheds Væsen* hade". Denne omformning er et af de klare vidnesbyrd om Satans tilbagetog i Oplysningstidens salmeverden. De mennesker, der fylkes under "Mørkhedens Fane", er bestemt ikke svage. Hør blot, hvordan de er (Gb,nr.389,v.7-10):

Frels mig fra den, som følger Mørkheds Fane,
Som spotter Dyd, og synder af en Vane,
Som taler stolt, naar han dig selv [Gud] fornægter
For Jordens Slægter!

Som raser grumt, ja som en graadig Løve,
Der i sin Krog kun pønser paa at røve;
Men reys dig, Gud! og vis ham her i Tiden,
At han er liden.

Frels mig fra den, som ey din Guddom kiender,
Det Riis, du bandt, men dog i Vrede brænder;
Frels mig fra den, som har sin Deel i Tiden,
Og intet siden!

Som stræber blot for Jordens riige Skatte,
Og eyer nok for sig og efterladte;
Naar dine tit, som arme hielpeløse,
Maae Suk udøse.

Mørkheden er synlig. Den har mennesker i sit sold, og Birgitte Boye er ikke skånsom mod denne gudsforgående, lastefulde "hær". De anførte vers anvender kunstigt bønne - Oplysningstidens foretrukne form i henvendelser til Gud – til (skånsom) ikklædning af den barske revselse. Gudsfornegeteren er stolt af sin vantro og sin ringeagt for Guds fordringer. I v.8 forvandler den overlegne ateist fra v.7 sig brat til en sulten løve (Birgitte Boyes stil er ikke sjæl-

dent usikker!) – for i v.9 atter at blive et i sit dennesidige livssyn indskrænket menneske. Begærlig og nådeløst gerrig er han også (v.10).

Birgitte Boye vil forsvare kristentroen i en tid, hvor den ikke længere er en selvfølge, men må se sig draget i tvivl af mennesker, der forstår at give tvivlen gennemtænkt og slagkraftigt udtryk. Angreb er som bekendt det bedste forsvaret, og vor digter indes angreb på de vantro ("Frietänkere", som de dengang kunne kaldes) er ofte forbløffende følelsesladede og ubeherskede, med brug af en skældsords-lyrik, der virker fremmed i en salmebog.

Den vantro er både dum og fræk. "Guds Bespotter skiul din Fraade!" og "hyl din Spot og Dumhed ud", foreslår Birgitte Boye ham (Gb, nr.62,v.7). Han er en fræk spotter, som de troende "med hellig Gysen" må skynde sig forbi (Gb,nr.163,v.4). "Tie, frekke Spotter, see og gys!", råbes der truende til ham (Gb,nr.258,v.7). Undertiden skræmmes den forhærdede med udsigten til "Evighedens Komme".

Gb,nr.169,v.1 lyder således:

Almægtig Godhed! du er stor,
Men hvilke usle Siele
Og styg en Flok, som strider for
Din Følelse at qvæle!
Og hvilken Sviig,
At hærde sig
Mod Evighedens Komme!
Guds Kierlighed
Oplys mig ved
Dit Ord og dine Domme!

Noget primitivt truer Gb,nr.405,v.3 "den frekke Synder" (v.2) med nedsynken til evige helvedsstraffe:

Tænk fra en Frelser, tænk dig ned,
Hvor Qvaler her en Evighed,
Hvor fæle Tanker spotter,

Hvor græsselig Fortvivlelse
Er Mørkhed, Ild og Helvede
For Mørkheds Undersaatter,
Der, hvor Skræk boer,
Angest raaber,
Intet haaber;
Aand i Lænker
Er en ynkelig Frietænker.

Frietænkeren er at ynke – i betragtning af hvad han har i vente! Derfor forsøger Birgitte Boye med stærke ord at udvirke hans rettidige omvendelse (Gb,nr.365,v.4-5):

Du trodser, men hvor Satan boer,
Du segner ned og synker,
Og Gud er lige god og stor,
Naar du og Dievle klynker,
Ja om du da græd
Bedrings Vand,
Som du ei kan,
Mon da en Gud dig ynker?

Her [i jordelivet] ynkes han [Gud], fald derfor ned,
Favn Troens trygge Stytte!
Saa kan den fæle Evighed
Dig ey fra Frelsen flytte;
Her er Guds Naades Overvægt,
Der frelset Slægt
Skal ey med Engle bytte.

I sit forsvar for kristentroen nøjes Birgitte Boye dog ikke med at udskælde og skræmme det vantro Mørkets folk. Hun søger også at påvirke dem positivt. Med det for øje gør hun to tidstyriske betragtninger gældende. Den ene er *Skabelsen*. De vantro skal se sig for i verden og ikke løse "fra Virkninger Aarsagen" (Gb,nr.258,v.6) Skaberens storhed er nemlig synlig for den, der *vil* se. "Spoer en Skaber! See en Gud!", lyder de to parallelle, identitets-

postulerende imperativer i Gb,nr.85,v.3. Den anden betragtning er *moralen*. Tvivlerne bør bemærke de moralske kvaliteter, der har deres udspring i den jødisk-kristne gudstro (De ti Bud, Jesu leveregler, apostelformaningerne). Salmen Gb,nr.169 forkynder både Guds storhed (v.1, se ovenfor) og Guds vilje (v.4):

Og denne Gud ham skulde jeg
Ey prisende betragte,
Ey høre ham, og på den Vey,
Som Godhed bød, ey agte?
Han skrev, som Gud,
De Naade-Bud:
Hvis Siel er saa forvoven
At trodse, hvor Gud er saa stor,
Hvor Kierlighed er Loven?

Vi har nu set, hvordan Birgitte Boye knytter gudsfjendskabet, "Mørkheden", sammen med de "Frietænkere", som hun så lidenskabeligt angriber og formaner. Mørket/Mørkhed, som er et begreb med rod i Bibelen og anvendt af tidligere salmedigtere (se ovenfor), er Birgitte Boyes "nye" Antikrist, der nok har været mere antagelig for mennesker "af høy oplyst Forstand" (Gb,nr.405,v.4) end Satan, forgængernes skumle, onde majestæt. Med "Mørkhed", bibelsk hovedmetafor for det gudfremmede og gudfjendtlige, giver Birgitte Boye gudsforgættelsen en karakteristik, der er acceptabel for de "oplyste", og som tilmed har bibelsk baggrund (se ovenfor). Birgitte Boye betragter truslen fra "frietænkeriet" med stor alvor. Hun omtaler ikke Satan så hyppigt som sine forgængere, men "dæmoniserer" til gengæld lidenskabeligt og ubehersket tidens farlige, "kvalificerede" vantro. Mørke/Mørkhed er Gb's ubestridte yndlingsmetafor for det gudfjendtlige i menneskelivet.

Evangelisk-kristelig Psalmebog

Evangelisk-kristelig Psalmebog (E), der allerede efter tyve år afløser Guldbergs fra 1778, fratager effektivt Satan hans tålte ophold hos forgængerens. Navnet forekommer overhovedet ikke, hverken i de nyskrevne eller i de ofte meget hårdt bearbejdede "gamle" salmer. "Afsataniseringen" rammer ikke blot klassiske, men også nye salmer. Et par eksempler skal anføres. Johan Nordahl Brun skrev i 1786 salmen "Jesus lever, Graven brast". Salmens vers 2 lyder således:

Jeg har vundet, Jesus vandt,
Død opsluget er i Seyer,
Jesus Mørkheds Fyrste bandt;
Jeg min købte Frihed eyer,
Aaben har jeg Himlen fundet,
Jesus vandt og jeg har vundet.

Tolv år senere finder man verset i E,nr.168, og nu ser det sådan ud:

Jeg har vundet, Jesus vandt,
Døden viger for hans Seier.
Nu jeg veed hans Ord er sandt,
Haab om evigt Liv jeg eier.
Vei til Himlen har jeg fundet.
Jesus vandt, og jeg har vundet.

Nordahl Bruns påskedrama har i E fået en skæbne, der ligner den, der blev Kingos pinse-drama i Gb 247 til del (se ovenfor). Fjenden "Død" er ikke blevet "opsluget i" (tilintetgjort af) Jesu sejr, men er blot vejet for overmagten. Af den nedkæmpede og lænkede "Mørkets Fyrste" (Satan) er der intet spor. En venlig og blodfattig loyalitetserklæring til Kristus fylder den ledige verslinie ud ("Nu jeg veed ..."), og den frihed, som Kristus har givet mig i eje (til at leve *dette* liv på), er udvandet til et håb om et liv efter døden. Den åbne himmel (Joh 1,51;

Ap.G.7,56; Åb 4,1) er ”for meget” for E, der nøjes med en ”Vei til Himlen”. Det gør Inge-mann også (DDS 119,2). Men han er digter!

Satan er som bekendt en virkelighed for Luther. Det kommer stærkt til udtryk i ”Vor Gud han er saa fast en Borg”. Fire vers er kommet med i E (nr.190). Men adgangsbilletten har været dyr! ”Den gamle Fjende led Er nu for Alvor vred” er blevet til ”Vor Fjende, Syndens Lyst, Sig reiser i vort Bryst”. De fremmyldrende djævle er blevet en ”Mørkets Hær”, der i sidste vers arrigt kaldes ”Mørkets frække Skarer”. Hvem mon de er? Er det Birgitte Boyes ”fri-tænkere”?

De to eksempler giver et foreløbigt indtryk af, hvordan E taler om ”det onde” under udelukkelse af Satan-skikkelsen. Men hvad er ”det onde” ? Begrebet er dobbelttydigt; det kan betegne både det, der *er* ondt (ondskab), og det, der *gør* ondt (lidelse). Både ondskaben og lidelsen er med i E’s fromhedsverden. Begge skaber de – hver på sin måde - problemer for troen på Guds almagt. I vores sammenhæng er det *ondskaben* det drejer sig om.

Ondskaben – ”Mørket” og ”Synden”

Satans traditionelle ”virkefelt” er ondskaben. E har afskaffet Satan, men ondskaben kan ingen beslutning fjerne. I Gb konkurrerer ”Mørke/Mørkhed” med Satan om at betegne den gudfjendtlige holdning og aktivitet i verden. ”Mørkheden” vinder – især i Birgitte Boyes konfirmationssang (Gb,nr.379, se ovenfor), hvor hun erstatter Trosbekendelsens forsagelse af Djævelen med had til ”Mørkheds Væsen” . E, der hverken nævner Djævelen eller Satan, overtager fra Gb ”Mørke/Mørkhed”. Men Mørket, der i Gb er et omfattende billede på det gudfjendtlige – både aktivitet (”Mørkets frække Skarer”) og område (sfære), bruges i E næsten udelukkende om et ”område” - i betydningen et magtfelt, et ”rige”.

Vers 2 i E, nr.123 taler om Jesu sejr over dette ”rige” (og udtrykker desuden mønstergyldigt essensen i tidens ”kristologi”):

Nedsendt til os Sandheds Gud [Jesus],
Du spredte Kundskabs Straaler ud
I *Mørkets skumle Rige!*
Du lærte os saa blidelig
At kjende ham, som sendte dig
Med ham os at forlige.
Ved din Lære Du os byder
Høie Dyder;
Priis dig være
For din dyrebare Lære!

E, nr.201 er båret af glad forvisning om, at Gud tænder lys i mørket ”Og leder os saa tro og vel Paa Dyds og Kundskabs Bane” (v.1). Og videre i samme stemning i v.2:

Saa gaae vi frem ad Livets Vei,
Og intet kan os skrække.
Af Mørket vi forvildes ei,
I Strid vi stande kjække.

Understregningen af ”saa” er tilsigtet af mig.

Mørket kan anskues som et fængsel, der omslutter mennesket. ”Tidt trindt om mig er Mørke”, hedder det i E,nr.317,1, og ”Mørkets Farer mig omspændte” (E,nr.487,2). Faderen, Sønnen og Helligånden er kræfter, der ”løser os fra Mørkheds Baand” (E,nr.128,4). Til Jesus lyder bekendelsen (E,nr.122,2):

Du kalder os fra Mørket ud;
Fra Syndens Mørke du til Gud,
Til Lys og Liv os fører.

Det samme siges til Gud i E,nr.196,1:

Du førte mig af Mørket ud,
At jeg kan dig erkjende.

Den Kundskab er et kjerligt Baand,
Som holder mig tilbage,
Naar Kjødet vil min svage Aand
Fra dig og Dyden drage.

”Gudskundskaben” står som et ”kjerligt Baand” i modsætning til Mørkheds Baand (E,nr.128,4). ”Mørket” kan true den kristne menigheds fred. I bønne E,nr.431 (v.1) bedes der:

Vær din Kirkes Lys og Liv!
Lærerne [!] din Viisdom giv;
Mørket meer og meer fordriv!

Mørket kan være en magt i menneskesindet. ”Mørket fra min Sjel fordriv”, lyder bønne i E,nr.298,6. Herhen hører ”Vantroes Mulm”, der omtales ved siden af ”Sorgens Klage” og ”Sygdoms Plage” i E,nr.123,3.

Gb’s ”Mørke/Mørkhed” har en ”hær” af ”Frietænkere” , ”frække Skarer” og andet skarnsfolk, der slutter op om fanen (se ovenfor). Således skaber Gb en nobelt afbleget, gæstfri afløser for den forlegenhedsramte Satan. E’s Mørke har ikke samme spændvidde. Kun i E-bearbejdelsen af ”Vor Gud han er så fast en borg” udvider E låntagningen fra Gb og præsenterer en ”Mørkets Hær” og nogle ”Mørkets frække Skarer”.

Til gengæld har E en bedre afløser for Satan, nemlig *Synden*, der som Satan personificerer den gudfjendtlige magt i menneskelivet. *Synden* er som Satan en *person*. Guds modstander er dermed på ny blevet en dæmonisk skikkelse, men vel at mærke en dæmon, der er hævet over de primitive trolde-associationer, som folketroen knytter til Satan-skikkelsen.

E’s ny-dæmoniske ”Synden” har fået overtaget over Birgitte Boyes ”Mørke”. En alliance mellem de to magter kan dog iagttages i E,nr.122,v.2:

Din Hyrdestemme, o hvor mild
Den kalder hver som farer vild;
Vel den, som Stemmen hører!
Du kalder os fra Mørket ud;
Fra Syndens Mørke du til Gud,
Til Lys og Liv os fører.

Ideen om ”Synd-dæmonen” har bibelske rødder. 1 Mos 4,7 lyder i Christian den Siettes Bibel (1740):

Er det ikke saa? At dersom du gjør got, da er du behagelig, og dersom du gjør ikke got, da er synden den, som ligger for døren, og dens attraa skal være til dig, og du, du skal herske over den.

I Romerbrevet (Rom 6,10ff.) ses en lignende dæmonisk personifikation af ”Synden”. Kristus døde for synden, og hans menighed er ”levende for Gud i Christo Jesu vor Herre”. (v.11). ”Derfor bør synden ikke regnere i eders dødelige legeme, at være den lydige i dets begieringer. Fremstiller ey heller synden eders lemmer til uretfærdigheds vaaben... (v.12-13). ”Thi synden skal ikke herske over eder...(v.14).

Ifølge E,nr.230,v.1 er Synd-dæmonen – på gammelkirkelig vis identificeret med Slangen – på færde allerede med Syndefaldet:

Gud! du mig gav en Sjel, dig skee Lov!
Priis og Ære!
Og herlig skabtes den, dit Billede at bære.
Ufattelige Held [Lykke]! o Gud! at ligne dig!
Men ak! det store Held har Synden røvet mig.

Paradisets Slange er ”Synd-Begynder” – som det hedder i Gb,nr.195,v.4. - Om menneskets gudbilledlighed og fald taler også den interessante ”nyskabende” Kristuslovsang E,nr.113,v.4-5:

Dog frem for Alting Mennesket
I Eet og Alt forkynde det!
Guds eget Billede det bar;
Thi Sjelen viis og hellig var

Men see! den Skabning, som fik Alt,
I Prøven dybt, ak! dybt nedfaldt!
Blev Dødens Rov, thi Synden kom
Ak! ind i Herrens Helligdom.

Den ”klassiske” Satan er brutal og listig. Et godt eksempel fandt vi i Gb,nr.147,v.3, der både taler om Satans ”Næve-Slag” og ”Satans List”. Hos ”Synden” ses disse ”klassisk-sataniske” træk et par steder (E,nr.239,v.2):

I Fristelsen befæst mit Mod,
At jeg staaer fast, som Jesus stod;
At aldrig Syndens *List* og *Vælde*
Min Tro, mit Haab, min Dyd skal fælde!

I E,nr.247,v.3 håber den bedende, at ”Naadens gode Aand” vil hjælpe ham i kampen mod ”Syndens Vælde”. Konfirmanden beder Kristus om hjælp mod ”Syndens *Magt* og *List*” (E,nr.532,v.3).

Syndens magt kan have karakter af fangenskab. E,nr.281,v.3 kan bedes af et jeg, hvis gode forsæt trues af, at ”Lysten mig henriver”. Han beder derfor Faderen om at hjælpe ham til at ”bryde Syndens Baand”. E,nr.297,v.2 udtaler forvisningen om, at Kristus vil ”udrive min Sjæl af Syndens Baand”. E,nr.124 har samme motiv: Jesus er befrieren ”fra de tunge Lænker, Synden holdt os i”. E,nr.122,v.3 ser tilbage på Jesu forsoningsdød som befrielsen fra Syndens magt:

Fra Synden du og mig udrev;
Frelst ved dit eget Blod jeg blev

Hvad skal da bønnerne i E,nr.281,v.3 og 297,v.2 ?
Har Jesus ikke ”fuldbragt” værket ?

”Syndens” sejr over ”Mørket”

Vi udnævnte ovenfor ”Mørke/Mørkhed” til Gb’s yndlingsmetafor for det gudfjendtlige. – I E kan den ikke holde den position.”Synden”, hovedbegrebet i E’s lære om menneskets modstand mod Gud, har vundet overhånd. Baggrunden for denne ”sejr” er en individualistisk skærpet inderliggørelse af trosforholdet, en tiltagende psykologisering. Moderne psykologi taler om ”internalisering”, og i Den Store Danske Encyklopædi lyder definitionen: ”Begrebet bruges især om den indoptagelse af omverdens regler og normer, der har med udviklingen af overjeget at gøre, og som indebærer en indre styringsfunktion, der ikke beror på udsigten til belønning og straf, men er rodfæstet i personligheden som sådan”. ”Mørket” kan vi få øje på, sky det og gå det forbi, ”Synden” ligger derimod på lur (1 Mos 4,7) for at snige sig ind i sjælen, og trænger den ind, må en ”indre styringsfunktion” fordrive den – gerne med Guds hjælp, for det er svært for et menneske selv at bekæmpe eller knække Syndens magt i dets indre. Med Guds hjælp bekæmper og hader vi Synden (E,nr.247,v.3-4). Den skal ”min Afsky være” (E,nr.278,v.3). Og sagen er alvorlig, skal man tro E,nr.264,v.2 (men det skal man ikke!):

Min Gjerning følger mig, o Gud!
Den følger over Graven ud;
Og hisset Himlens blide Fred
Kun er bered
For den, som tro mod Synden stred.

De følgende vers vælder over med en storladet syndsbevidsthed, der ligesom Kingos pralende påstand om at være verdens største synder kunne mistænkes for at ville gøre nåden større – og sikre vejen til ”Himlens blide Fred”

v.3-5

O Vee mig at jeg syndede!
Med Frygt jeg maa til Himlen see.
Hart trues jeg af Skræk og Qval,
Naar jeg nu skal
Gaae heden gjennem Dødens Dal.

Hvad var saa tidt mit Hjertes Raad?
Hvad mine Ord? Og hvad min Daad?
O vee mig, at jeg syndede!
Forbarmelse!
O Gud! min Gud Forbarmelse.

Du, Herre! Hvert mit Feiltrin saae,
See ogsaa nu min Sjels Attraae!
Hjelp, at jeg stedse redelig
Forbedrer mig;
Og aldrig mere glemmer dig.

Syndens værktøj

I en konfirmationssalme (E,nr.532,v.3) bedes der om hjælp mod ”Syndens Magt og List” – de to traditionelle ”sataniske” kræfter. Af dem er det ellers kun den sidste, der tillægges Synden hos E. ”Vi stode ei mod Syndens List. Til Fald forførtes vi; Da kom vor Frelser Jesus Christ. Ved ham oprejstes vi.”, synger koret i en vekselsang om Jesu opstandelse (E,nr.165).

Synden frister og lokker, og den har åbenbart noget at byde på! Oplysningstidens rationalistiske ”normalteolog” Christian Bastholm er *også* en munter mand med sund psykologisk sans. I sin halvpopulære dogmatik Den Christelige Religions Hoved-Lærdomme (1783), s.191, siger han: ”Hvor der ingen fristelse er til Ulydighed, der er intet Beviis paa Lydighed”. Det er derfor god retorik fra salmedigternes side at skrive følt om ”Syndens Glæder” (E,nr.537,v.1). ”Tidt mig lokker syndig Glæde” (E,nr.149,v.3). Og at det kan være hårdt at stå imod, kan vi se af E,nr.383,v.3:

Naar Fristelsen mig vil bedrage,
Let vakler da min Tro, min Dyd.
Jeg glider, falder let tilbage
Til Syndens den urene Fryd.
Men beder jeg, da faaer min Sjel
Til Kamp og Seier Kraft og Held.

E,nr.250,v.1 har også svært ved at modstå den attraktive synd:

~~Ordsmaals~~ Jeg Syndens Lyst bekriger;
Den ofte vinder Seir, og Hjertets Fred
bortviger.

Men der er hjælp at få. ”Led mig, at jeg med Varsomhed Maa undgaae Syndens Snarer”, siger den bedende til Gud Fader (E,nr.351,v.3). Og til Sønnen: ”Hvergang Synden lokker mig, Lad mig skue hen til dig. Lad dit Mønster mig oplive, Dig og Dyden tro at blive” (E,nr.356,v.1).

I E er især afsnit 2, ”Omvendelse, Tro og Syns Forladelse” (numrene 260 – 284) præget af højstemte almene råb om egen syndighed. Men læseren skuffes af de larmende bekendelsers tavshed om, *hvilke* synder der er ment. Det knapt forståelige v.5 i E,nr.130 gør ikke meget til sagen:

Jeg uden Redning tabte Alt,
Hvis til *forsætlig* Synd jeg faldt;
O! denne Tanke skrække mig, naar Syn-
den lokker bort fra dig.

Af udtryk som ”Syndens Glæder”, ”Syndens Lyst”, ”Syndens urene Fryd” kunne man få det håb, at salmernes ophavsmænd ville fortælle os lidt mere om de syndige glæder, som de (eller andre) har nydt og siden bodfærdigt har vendt sig fra – eller (endnu bedre) med stålsat standhaftighed afvist. Men de skuffer os – og giver ikke vores fantasi den ringeste næring! Vi må

nøjes med den ængsteligt gudfrygtige (eller skabagtigt ”fromme”) bøn: ”Naar Syndens Glæder lokke mig, Lad mig af Rædsel bæve” (E,nr.537,v.1).

Afslutning

De foregående sider er et forsøg på at skitsere ”dæmonologien” i Oplysningstidens to officielle salmebøger.

I Gb er den traditionelle, bibelsk og kirkehistorisk bevidnede Satanskikkelse stadig tilstede. Men han er trængt af det ligeledes bibelsk bevidnede ”Mørke”, der ikke er en person, men et miljø, et aktivitetsområde, bemandet med gudsforgående mennesker. Disse ”Mørkets mennesker” er i Birgitte Boyes salmeverden Guds hovedfjender, Satans arvtagere. Området ”Mørke” bør og kan kristne mennesker undgå, og man kan formode, at Oplysningstidens dannede kristne har haft lettere ved at forholde sig til ”Mørket” end til Satanskikkelsen med de primitive ”folkelige” associationer.

I E ”gen-dæmoniseres” ondskenen. En ny ”synd-dæmon”, kaldet *Synden*, dukker op og overtager Satans rolle. I konsekvens af tidens voksende individualisme i troslivet er der opstået en internalisering, der gør ondskenen til en sjælelig ”infektion”, der umærkeligt trænger ind i det enkelte kristenmenneskes sjæl og giver ham lyster, som han med Guds hjælp kan og skal overvinde. Man kan fristes til her at se et forstadium til en senere tids patientgørelse af overtrædere. Guds nåde er i E ikke helt fri for lighed med en livsforsikring.

